

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԼԵԶՈՒԻՆ ՄԷՋ

(Շարունակութիւն տես էջ 285)

Թ.

Դիմէ որ բնական է լեզուին, ինչ որ ամենայն կու տայ
ամոր. — Հայերէնի բնական կատարելութիւններն ու
թերութիւնները. — Իր ամենէն հիմ յիշատակարարները.
— Գողթան երգերը. կրօնական, պատմական. — Վահագնի եր-
գը. — Վրոյրի հատակոտորները.

Ամէն մէկ դպրոցի և ամէն մէկ անձի վրայ առանձին առանձին խօ-
սելէ յառաջ, կարեւոր է որոշել այն կատարելութիւնները՝ որոնք լեզուն
ի բնէ ունի: Առանց այս բանիս զգուշար է զատել թէ ամէն մէկ անձ և ամէն մէկ
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ - ԹԻՒ Թ. 1907

զարոյց ինչ աստիճան ճարտարութիւն ունի, ինչ յատուկ շնորհք տուե՞ր է լեզուին: Բաղդատութիւն մը:

Թէ՛ Տանթէի իտալերէնը և թէ՛ Փեթրարացայի իտալերէնը միշտ աւելի նուազաւոր են քան նոյն իսկ Եղիշէի հայերէնը: Այստեղ արարարութիւնը ոչ թէ Տանթէին կամ Փեթրարացային է, այլ որովհետեւ իտալերէնը ի բնէ միշտ աւելի քաղցր է քան հայերէնը. ինչ իտալացի ալ գրէ՝ իրեն լեզուն միշտ աւելի դաշնակաւոր պիտի ըլլայ քան հայերէնը՝ զրուած նոյն իսկ Սահակ Պարթեւէ մը, Եղուարդ Հիւրմուզէ մը, Ընդհակառակն երբ կը զգանք թէ Եղիշէի լեզուն աւելի քաղցր է քան Պիտոյից գրեթէ, արդիւնքը ոչ թէ հայերէնին է, այլ Եղիշէին՝ որ կրցած է նոյն ձայները աւելի յարմար կերպով իրարու քով բերել քան ուրիշ մը:

Արդ հայերէնը ունի հարուստ բառարան մը ուր դիզուած են բնիկ բառեր, օտար բառեր, զաւանականներ, հոմանիշներ, ենթածներ: Անիկայ ապրած է արդէն քանի մը իրարմէ տարբեր քաղաքակրթութիւններ, ունեցած է քանի մը բնական և արուեստական հոլովոյթներ:

Բառարանին հաւասար զարգացումն ունեցած է նաեւ քերականութիւնը, որ խօսքեր կազմելու և զանոնք իրարու հետ վերաբերութեան դնելու բոլոր միջոցներն ունի: Սեռի զանազանութիւն չդնելով, և բայերու դրութեան մէջ՝ մանաւանդ կրաւորականին՝ շատ կատարեալ չըլլալով, կըրնայ ֆնասել որոշին, բայց իր բայի դրութիւնը աւելի պարզ է քան հոլովական դրութիւնը՝ որ շատ աւելի բարդ է քան յունարէնն ու լատիներէնը:

Երաժշտական զեղեցիկին տեսակէն դիտելով, մեր լեզուն չափազանց քովէքով խոնուած բաղաձայններ ունի և ստէպ խիստ բաղաձայններ, որոնք ոչ միայն ականջի ախորժեի չեն այլ նաեւ արտասանութիւնը դժուար կը դարձնեն: Մեր բառերու մէջ շատ է նաեւ ա ձայնը, որ զանոնք կը տափակցնէ: Տափակութիւնը աւելի զգալի կ'ըլլայ քանի որ բառերը ի բնէ

շեշտ ալ չունին որ վանկերու միօրինակ արտասանութիւնը կոտրէր: Մեր լեզուն աւելի զօրաւոր է քան փափուկ, աւելի խօսող քան երգող: Բայց միջոցները պակաս չեն մինչեւ աստիճան մը զայն քաղցրացնելու: Նախ դասաւորելու աւելի ազատութիւն ունենալով՝ կրնայ բարդ այնպիսի դիրքի մէջ դնել որ ընդունակ ըլլայ կարճ կամ երկայն շեշտի մը. խօսքին ընդհանուր շեշտն է այս, զոր դիրքը կու տայ բառերուն, որ հայերէնի մէջ շատ զգալի է: Յետոյ իւրաքանչիւր տափակ կամ խիստ բառին քով աւելի մեղմ կամ նուազաւոր հոմանիշն ըլլալով, — ինչպէս մեր երկրի ամէն խիստ ու ցրտաստոյց լեռան սոցը մեղմ հովիտ մը կամ բարեխառն դաշտ մը կը տարածուի, — անհատական ճարտարութեան կը մնայ զանոնք ըստ պարագային գործածելով՝ աւելի երաժշտութիւն մտցնել լեզուին մէջ:

Հայերէնը դարձեալ, ինչպէս ժողովուրդը որ զայն ստեղծած է, թէ՛ խորհող է և թէ՛ բանաստեղծ. իւրաքանչիւր բառ թէ՛ պատկեր մը կը պարունակէ, թէ՛ իմաստ մը: Ասկէ զատ՝ բոլոր միջոցները կ'ընձեռէ, գոյնիւր պէս՝ մտածութեան մը, զգացման մը, պատկերի մը բոլոր աստիճանաւորումները ու նրբերանգները եղանակաւորելու: Իր ամենէն կարեւոր կատարելութիւնն է սակայն, բեղմնաւորութեան կարողութիւն մը, ինքն իրմով, առանց օտար տարրերու ազդեցութեան, կոյս ու կործ երկրի մը պէս՝ որուն ծոցէն վարդն ալ փուշն ալ կրնան դուրս գալ: Արուեստագէտի ճաշակին կը մնայ անկից չզմալաւոր մը ստեղծել, ինչպէս ըրած է Եղիշէի կամ Գուաղժմոսոյ մը, ինչպէս ըրած է Թ. Փոթենաւոր:

Ամենէն հին յիշատակարանները մեր լեզուին՝ որ անոր պատմութեան առաջին շրջանն ալ կը կազմեն, Գողթան երգերն են: Ասոնցմէ միայն քանի մը շատ կարճ հատակոտորներ ունինք՝ որոնք երկու դասի կը բաժնուին, կրօնական և վիպասանական կամ թուեւեաց՝ որ կը նշանակէ պատմական: Կրօնականէն մէկ հա-

տակոտոր մը միայն ունինք, Վահագնի երգը . պատմականներէն աւելի կտորներ ունինք որոնց մէջ ակնարկութիւններ կան սկսեալ Արտաշիսէ, որ առաջին անգամ Հայաստանը անկախ տէրութիւն մը ձեւացուց, մինչեւ Տիրիթ—Արտաշէսը¹ : Վահագնի երգին հեղինակը անծանօթ է, միանշեւուն զբոլն է հաւանօրէն Տիրիթի որդին՝ Վրոյր բանաստեղծը : Վրոյր գրած է ամենէն ուշ Քրիստոսի առաջին դարուն երկրորդ կիսուն . Վահագնի երգը գրուած ըլլալու է ամենէն ուշ երկրորդ դարուն Քրիստոսէ յառաջ, ուր Արտաշիս² կը հրամայէր որ հայերէն լեզուն ուսումնասիրուի, ծաղկի է իր տէրութեան նոր աշխարհակալած գաւառներուն մէջ տարածուի³, զամէնքն ալ մի ազգ է մի լեզու ընելու համար⁴ :

Վահագնի երգը ամենէն գուտ հայերէնն է : Դիպումով հասած այս կտորին մէջ բառ մը չկայ որ բնիկ հայերէն չըլլայ⁵, այսինքն հնդեւրոպական մայր լեզուէն ուղղակի սերած⁶ մեր ժողովրդեան յատուկ ձայնարանութեամբ : Այս կտորէն կը տեսնուի որ մեր լեզուն հնդեւրոպական է ,

բայց յատուկ ձայնարանութեամբ մը եղանակաւորուած, փոխուած է անոր առանձին ճիւղ մը կազմած⁷, կը տեսնուի հաւասարապէս որ ղեռ գրի չառնուած⁸ դարերով ապրած է ժողովրդեան բերան, ուր շատ ձայններ կրճատուած են, իրենց նախկին իմաստը կորսնցցուած, լոկ մասնիկներ դարձեր են, զուրկ ինքնակազ կեանքէ է միայն բառերու վրայ կ'ապրին՝ մակարոյծներու պէս, անոնց ըլլալու ուրիշ կերպ մը տալով կամ ցուցնելով թէ ինչ յարաբերութիւն ունին անոնք խօսքի միւս մասերուն հետ⁹ : Մէջը օտարներէ փոխ առնուած ոչ մէկ բառ չի տեսնուիր . ազգը իր զօրութեան մէջն է, օտարի ազդեցութիւնը չիկրեր, և սիրող է իր լեզուին : Յետոյ կրօնական զգացումով նուիրագործուած այս երգին մէջ՝ օտար բառ մը անարգանք մը պիտի ըլլար, ինչպէս պիտի մը տաճարին մէջ :

Մթարուած գէթ 1500 տարուան փոշիով՝ այդ երգին դէմը այլալայծ է . անիկայ թէ՛ տգեղ է թէ՛ գեղեցիկ : Անիկայ տգեղ է որովհետեւ իմաստը պարզ չէ . չենք ճանչնար ինչ կ'ուզեն ըսել այս եր-

1. Այս կտորները կ'երգեն
ա. Արտաշիսի որդւոյն Արտաւազդի՝ Մարակերտ շինել :
- բ. Վարդէս մանկան ճամբորդութիւնը :
- գ. Տիրիթ—Արտաշէս և Սաթմեղիկի անցքը :
- դ. Անոնց հարսանեաց հանգչիս նկարագիրն :
- ե. Տիրիթի պերճութիւնն ու աշխարհաշինութիւնը :
- զ. Սաթմեղիկի անհաւատարմութիւնը :
- է. Տիրիթի եղբորդները :
- ը. Արտաւազդ—Աշխարհի բնաւորութիւնը :
- թ. Իր տառնելը :
- ժ. Տիրիթի անէնքը :
2. Արտաշիսի և իր սուզին, որոնք ամէնքն ալ մեկնասներ եղան, ճշգրտօրէն ժամանակագրութիւնը հետեւեալն է, ըստ Նորագոյն քննութեանց 2. Թ. Աստուրեանի, տես Քաղմամկը, 1905 թիւ 2 .
- Արտաշիս 190—161 .
- Արտաւազդ եր որդին և Տեգրան հայր Մծնն Տիրանի 160—95 .

Մծնն Տեգրան 95—56. յետոյ աւոր որդին Արտաւազդ :
3. Ըստ Մարտիրոսի (Հրատ. Միւլլէր ԺԱ, 14, 75) Արտաշիսով Մոփաց Չարիգորիս իշխանի զայնակցուած Թեմը աշխարհակալած նոր գաւառները, որոնք մէջ քիչ էր հայութիւնը ու հայերէն չէր խօսուիր, ասոնք են . Մարցմէ Կապիւսանէ (Փայտակարան) Փանիսիսը (Սիւնիք), Վասուրպետան (Վասպուրական), Վրացինեքն՝ Պարիազդէի լեռնակողմերը, Փորզնեն (Կապարէ) Գոգարնեն (Գուգարք), Խալիւրցիներէն և Մուրթնէ,

ընէ Կարինեան (Կարնոյ աշխարհը) Դերքսենն (Գերշաք), Կատանացիներէն՝ Աթիւխենն (Եկեղեցաց) և Անտիտարոսի ըրճակայ հողերը, Ասորիներէն՝ Տառնեիսիք (Տարիք), Հայկական անուններուն հետ Նոյնա, ցունիքը նշանակուած են ըստ Հիւրքմանի չիմ հայկական մտիղնաց մնումները գրեցին : Կը տեսնուի որ Հայերը բուն կը բնակէին Արարատ ու Տարօն գաւառներուն մէջ, և ասոնք մէջ էր որ բուն հայերէն կը խօսուէր :

4. Մարք. Հրատ. Միւլլէր ԺԱ, 14, 5 կ'ըսէ թէ Արտաշիս կըցաւ այն աստիճան հասցնել որ այս ըստ օտարականի գաւառներն ալ մէկ լեզու ըլլան : Բայց Հիւրքման կ'ըսէ թէ Մարքարի ըսածը հասկնալու է թէ հայերէնը՝ իրր պաշտօնական լեզու՝ ամէնքն ալ կը հասկնային :

5. Հիւրքմանի քերականութեան մէջ այս երգին բառ մը չենք գտնիր որ բուն օտարէ փոխ առնուած ըլլայ :
6. Քրեց. Միւլլէր, Լակար, Բրուլման, պարսկերէն բառերու աւագին քանակը տեսնելով հայերէնի մէջ, զայն Հնդեւրոպական լեզուաց իրանեան դասին մէկ ճիւղը համարեցան, բայց Հիւրքման հայերէնի ձայնարանական գրութիւնը քննելով, Հնդեւրոպական լեզուաց առանձին դաս մը յայտնեց հայերէնը :

7. Այսպէս իմ մասնիկը իր առանձին գործածութիւնն ու իմաստն ունեցած է ի սկզբան, ինչպէս ամէն մասնիկ (տես Քաղմ. 1905 թիւ 11) որոնք իր ցուցման թէ լեզուն որիւր ըրճաններ ալ ունեցած է, ուսկից մեզի բնաւ գրաւոր յիշատակարաններ չէ հասած :

կինքն ու երկիրը, այս ծիրանի ծովը, այս ծովու մէջ աճած կարմրիկ եղէզը՝ որոնք բոլորն ալ երկունքի ցաւեղով բռնուած են, ինչ կը նշանակեն այս ծովին ու բոցը որ եղէզի փողէն կ'իլլեն, այս հուր մագեղով, բոց մօրուքով, արեւ աչքերով պատանին որ բոցէն դուրս կը վազէ։ Ահաւասիկ խօսքեր՝ որոնք մէջէն պրպտող, տրամաբանող, վերլուծող, ենթադրող միտքն անգամ ուրոշ իմաստ մը չիկրնար հանել¹։

Բայց տեսէ՛ք հիմայ մեզի համար մեռած այս հոգին ինչ պարզ, ինչ գեղեցիկ արտաքինով ծածկուած է. բառ մը, ձեւ մը չկայ՝ որ ոչ միայն Մեսրոբեան դպրոցին, այլ և մեր արդի աշխարհաբարին ընտանի չըլլայ. բոլորովին ժողովրդական լեզուն եղած ըլլալու է այս իր ժամանակին. բոլոր խօսքերն ալ անկախ նախադասութիւններ կը կազմեն, ինչպէս է Մովսէսի Խնդողց գիրքը։ Ստորակարգեալներ չկան², իոյն գաղափարը բացատրելու համար, միշտ նոյն բառն ունի³։ Երբ նոյն բանը պիտի ըսենք ինչո՞ւ նոյն բառերով չըսենք, հակառակը անտրամաբան երեւցիր է գրողին։ Այսպէս են Հոմերոսն ու Մենդոցը. հնութեան նշան, ուր լեզուն հոմանիշներով դեռ չէր բեռնաւորուած, ուր դեռ պարզ էր, ինչպէս էին նաեւ բարբերը։

Ածականը՝ երկայն ըլլայ կարճ ըլլայ՝ միշտ անմիջապէս իր գոյականէն յառաջ է⁴, ինչպէս յատկացուցիչը յատկացեալ

լէն⁵ որ միակ կարգն է աշխարհաբարին և հարազատ հայերէնին։ Քանի մը բուն գոյականներ՝ գործածուած իբրեւ ածականներ. և ասիկայ Հեոտորական գեղծում մը չէ. գոյականները ածական ընելու մասնիկները ծանր կու գար դեռ լեզուին⁶, Դիստիկոն է դարձեալ իկ փաղաքականին յաճախութիւնը⁷, և իկը լեզուին մէջ այն է ժողովրդեան համար, ինչ որ ժպիտը տղուն երեսին։ Նախադասութիւններն անկախ և իւրաքանչիւր խօսքի մասն իր բուն տեղն ըլլալով, խօսքը նուազաւոր եղած է, ինչպէս համաչափ ոտանաւոր մը⁸։ Ու վահագնի երգի լեզուն, հին, պարզ, նուազաւոր, արուեստայարգար առանց արուեստի, գեղեցիկ է ինչպէս բնութիւնը։

Այս լեզուն քանի որ զգալի երևույթներ կրած է արդէն վրոյրի հատակոտորներուն մէջ։ Նախ պարսկերէնի խիտ գոյն մը աչքի կը զարնէ, թէեւ ընտելացած, հայացած։ Եւ ասիկայ իր շատ հասկնալի պատճառներն ունի։

Վահագնի երգէն շատ յառաջ, Դարեհ Վշտասպի ատենէն արդէն մեր ժողովուրդը Պարսից հպատակ էր⁹։ Քսենոփոնի ատեն արդէն գիւղացի կնիկներն ու աղջիկներն անգամ պարսկերէնը կը հասկնային¹⁰։ Պարսկերէն բառերը հայերէնի մէջ այնչափ ընտանի էին, որ օտարները միեւնոյն բառը չեն գիտեր պարսկերէն համարիլ թէ հայերէն¹¹։ Միշտ սակայն պաշտօնական լեզու մը նկատուած էր,

1. Վահագնի երգին վրայ եղած ուսումնասիրութիւններէն տես՝ Հ. Ա. Տ. Սահակեան, Բազմավէպ 1902, Թիւ 11 ուր նշանակուած է միանգամայն ուրիշ ուսումնասիրութիւնաց մեծ ցանկ մը։

2. Երկերն երկին և երկիր։
Երկերն և ծիրանի ծով։
Երկն ի ծովուն . . . Եւ այլն։

3. Երեք անգամ երկիմել (բայն ու գոյականը միասին) երկու անգամ եղէզմ, փող, իլամել բառերը քով քով կը գործածէ, և երեք ականջի անհանդի ըլլալու վախճան փորձութիւն ըսնանար ուրիշ հոմանիշ մը գործածէ։

4. « Կարմրիկ եղեգնիկ, հուր հեռ, բոց ժուրուս, ծիրանի ծով », Կարծեմ որ արդի աճէն գրաբարացում « ծով ծիրանի » պիտի գրէր։

5. Երկու անգամ « եղեգամ փող »։ զեթ անգամ մը « փող եղեգան », որ աւելի սովորական կարգ կը համարուէ հին հայերէնի։

6. « Հուր հեռ, բոց ժուրուս » և ոչ հիդեթմ կամ քոցեդեթմ։

7. « Կարմրիկ, եղեգնիկ, աչկունքն, պատանիկիկ »։

8. Ասիկայ միակ սկզբունքն է Վահագնի երգի զանազանութեան, և թեեւս միակ սկզբունքը նաեւ լեզուական ներգայնակութեան, կ'ուզէ արժակ ձեւով ներկայանալ այն, կ'ուզէ առանաւոր։

9. Կը համարուի որ Կիւրցօսը (684-594) նուաճած ըլլալ շարքը Մարցա իշխանութեան տակ, ուսկից յետոյ Պարսից տակ կ'անցնին, և թէեւ Սուս-Շահադի մահուանէն վերջ կ'ապստամբին բայց Դարեհ Վշտասպ շատով կը նուաճէ իր Դաշարլըք հայ և Վասիստա պարսիկ զօրավարներուն ձեռքով։

10. Քսենոփ. Նաւամբ, Դ. 5, 10։

11. Վարդէն ծագումը փնտնելով լատին tigris (վազը) բառին, կը գրէ Թէ Տիգրիս խաղաղէտ առիւծ մըն է դեռ ոչ մէկ տեղ չընտան. բառը հայերէն է, վառէր էր Թէ նեաը (ուզ) և Թէ այն գեաը որ սրբեմնաց

մեծամեծաց լեզուն, օտար տիրողի մը լեզուն։ Բայց երբ Տիբիթի հետ արշակունիքի դարձաւ արքունիքն ու ազնուականութիւնը, պարսկերէնը՝ պէհլէվի ձեւին տակ, սիրելի եղաւ ազգին, ինչպէս սիրելի եղան Արշակունիները, ու համարձակ ողողեց աւաններն ու գիւղերն անգամ։ Ժողովուրդը թէ՛ մէկը և թէ՛ միւսը իր բնիկ տէրերը նկատեց։ Եւ պարսկերէնը Հայոց բերնին մէջ այնչափ քիչ փոխեց իր կերպարանը՝ որ մեր հինները առանց դժուարութեան կ'անդրադառնային ինչ բառ որ հայերէնի ու պարսկերէնի մէջ նման կային՝։

Վրոյր ազնուական դասէն ըլլալով, բնական է որ իր լեզուն ալ պարսկերէնով աւելի խառն ըլլայ։ Իր հատակոտորնեւրուն մէջ ոչ միայն ընկերական կեանքի և իրերու շատ անուններ պարսկերէն են, այլ նաեւ մարդկանց ու քաղաքներուն։

Այս նկարագրական գոյնէն զատ կան նաեւ քանի մը երկրորդական գիծեր։ Նախադասութիւններն այլ եւս անկախ չեն, ինչպէս Վահագնի երգին մէջ. խօսքը միջանկեպնեւրով ու ստորակարգանեւրով կը բարդուի, կ'երկնայ, կը ցանցանհետուի։ Աւելի քաղցրաձայնութիւն յառաջ բերելու համար, ժողովրդական խօսուածքի

բնական կարգը կը փոխեն։ Յատկացեալը անփոփոխ կերպով յատկացուցիչէն յառաջ կ'անցնի¹, ինչպէս մերթ երկայն անականը գոյականէն ետեւ։ Գործողութեան մը մանրամասներն զգացնելու համար կը յորդեն բայերը՝ որոնք յետոյ լեզուին զարդարանքներ պիտի նկատուին։ Արքունական հանդիսի մը շքեղութիւնը շուրջ ցատեցնելու համար, բառերու քնական իմաստը կը բռնադատեն, կ'ընդարձակեն՝ մէջն աղուոր պատկեր մը գետեղելու համար. և արքունական նենգ մը ծածկելու համար այնչափ կ'այլաբանեն զանոնք՝ որ գունաւոր ու խիտ թու մը կը դառնայ ու ամէն բան կը ծածկէ², Բոլորովին այսպէս ըլլալով՝ Վրոյրի լեզուն անբնական չէ. մարդ կը զգայ որ կեանքն ալ աւելի աղմկալից է եղած. հայերէնը իր ներքին ուժովն է որ կը ձկտի իր աւարտուն հասակն առնել։ Չենք գիտեր թէ որչափ զարգացեր է Վրոյրի ատեն, գիտենք միայն թէ անիկայ միշտ կապուած է դեռ բուն ժողովրդեան խօսուածքին հետ։ Զանչնալով հանդերձ թէ յոգնալի հայցարական աւելի ազնիւ է ս վերջացնել, չի իրար շարժել նաեւ ք վերջացնել³. Բայց մասնաւորապէս վախ ունի ստորադասականէն կամ ապառնիէն, — որոնց տեղ սահմանականը կը դնէ, — ինչ որ զուտ ժողովրդական զգացումէ յառաջ կու գայ⁴։

Պ.

Մեարդեան դպրոցն ու իր տնտեսութիւնը. — Որո՞նք յայտնեցին ամոր գործերը. — Որո՞նք դասակարգեցին զանոնք. — Ի՞նչ քան թիւարգամութիւնն ու 1400 տարիները. — Ի՞նչպէս Մեարդեան դպրոցը իր թարգմանութեանց մէջ սկզբնապէս է եղած. — Անտիքու գլուխներն եղած աւանդագէտ խոյաներ. — Մեարդեան դպրոցի սկզբունքներն իրեն թարգմանիլ. — Առաջին տպաւորութիւնը զոր կը թողու իրենց գործերու ըմբիցումը. — Օրիմակ մը. — Ընդհանուր մկարագրական գիծեր. Ազնիւ լեզուն, օտար տարրեր, մորակազմ քառեր, քնտրական դրութիւնը, ազգային լեզուն։

Մեարդեան դպրոցը կը կազմէ այն սեւրունդը՝ որ՝ սկսեալ 406 տարիէն, ուր Մեարդը հայերէնը գրի կ'առնէր, անմիջ-

կը հոսի՝ կը կուտի Տեղին, Նաւին լեզուն վրայ, գիրք Գ. Իսկ Ստարուն խօսելով Տեղինի վրայ կ'ըսէ թէ Նպատ լեռան քովէն կը հոսի, անունը սրբեթացու. Թեմն առնելով, որովհետեւ Մարք Տեղին կը կոչեն նեաք (Ստար. ԺԱ. 16, 8, հրատ. Միւլլեր)։

1. Եղիշէ (պատմ. Բ.) պատասխան տալով Մեհրեհ. սէնի նամակին կը գրէ. «Կեանքը շար կոչեցիր, բայց բարի գիտի ալ կան, զոր դուք ալ մենք ալ հրեշտակ կ'անուանենք»։

2. Օրինակ. Արտաւազայ ոչ գտեալ, — Քաշի որդոյն Արտաշիսի, — տեղի ապարանից, — Ի հիմնադէն Արտաշատու, — նա անց գնաց և չինեացի մէջ Մարաց վարչակերպ։

3. «Որդւոյն Արտաշիսի, տեղի պատարանից, զգուժմ երողանգայ, օրիորդիմ Առանց, Ի փոսայտութեան Արտաշիսի, Ի Բարսմութեան Սաթիկան, զթուլմս գետաց»։

4. «Ի սեան գեղեցիկ, զարծուի սրաթիւ»։
5. «Անց, գնաց. գնացեալ, եկեալ, նստեալ. կռել, կոթել»։

6. Օրինակ. «Տնեայ Սաթիկի տիկն տնեանս, — Զարտախոր խաւարտ և զաից խաւարծի ի բարձիցն Աղուանգայ» (Տնա Բազմալեզ, 1906 թիւ 8)։

7. «Եւ ըստ ցուցոյց զմէջը քափուկ օրիորդին»։

8. «Ես աներականս որպէս թագաւորեմ»։ անելի բարբո ռե էր դնել թագաւորեցից կամ թագաւորիցն»։

ջապէս Մեծ Հացեկացիէն կամ անոր ազգեցութեան տակ սովորեցան մայրենի լեզուն ու գրելու և թարգմանելու արուեստը: Հայերէնի երկու մեծ վարպետներուն, Մեսրոբին ու Սահակ Պարթեւին շուրջը, իբրեւ փայլուն դէմքեր իրենց հիմնած դպրոցին, կը բուրբին Յովսէփ Պաղնացի, Յովհան Եկեղեցացի, Աբրահամ Զնեսկացի, Սամաեւ, Եզնիկ, Կորիւն: Այս սեւրունդին էն փորրերն իսկ ամենէն ուշ 465 տարեթիւէն՝ հրապարակէ կը քաշուին, ու մանց գրականութեան, ոմանց նոյն իսկ կեանքի հրապարակէն: Իսկ ինչ որ կէս դարու մէջ գործեր բրին, արդէն շատ բան է:

Իրենց գործերը՝ երկար ատեն մեր գրականութեան մթնոլորտին մէջ թաղուած, միայն անցեալ դարուն մէջ ուշադրութիւն գրաւեցին: Քանի մը երիտասարդ տաղանդներ, Վիեննայի միսթարեանց ընկերութիւնէն, որ յետոյ Յ. Գալթըրեաններ ու Մ. Գարաբաշեաններ պիտի ըլլային, գիտեցին ու յայտնեցին որ անոնց անհամեմատ աւելի ազնիւ հայերէն մը կը խօսին քան յետագայ միւս բոլոր դարերը: Այս գնահատութեան առաջնութիւնը բոլորովին իրենց չըլլալով հանդերձ, անոնց ամենէն աւելի ուսումնասիրեցին ճանչցան ու ճաշակեցին ազնիւ լեզուն: Իրենց ամբողջ ու անխառն հիացումը այս բանաձեւը առած է. Մեսրոբեան դպրոցը՝ որ ունի ամբիժ հայերէնը, ոսկի հայերէնը, մեր լեզուի այլեւայլ դպրոցներէն ամենէն ազնիւն ու գեղեցիկն է, հարազատ հայերէնն է:

Ուրիշներ, դարձեալ նոյն ընկերութեանէն, Մեսրոբեան դպրոցի գործերը գնահատան դասերու բաժնեցին, և իւրաքանչիւրին իր նկարագիրը տուին, ինչպէս Ա. Ատրեանն. այս դասաւորութիւններն ու նկարագիրներն աւելի ճշդեցին ու ճշգրտեցին, ինչպէս Ք. Սպենեան և Թ. Թոռնեան¹: Մինչեւ հիմայ եղած ցանկերէն ամենէն վերջին ու ամենէն ալ մանրամասն է նորայինը, որ մէկ երկու կէտեւրու թեթեւ մը դաշեւով, կատարեալ ձեւը պիտի առնէ²:

Արդ այս ցանկէն կը տեսնուի որ Մեսրոբեան դպրոցի գործերը գրեթէ ամբողջապէս թարգմանութիւն են և գրեթէ ամբողջապէս 1400 տարուան հնութիւն ունին: Ինչ է թարգմանութիւնը. — Արուեստ մը հասկնալու ուրիշին միտքը և հասկնելու անոնց որոնք անկից բան մը չեն հասկնար. — Ինչ է 1400 տարին. — Ժամանակի միջոց մը ուր շատ աւերումներ կ'ըլլան ու շատ փոշի կ'իջնէ: Ստուերի՝ որչափ ծալքեր Եզնիկին ու Կորիւնին վրայ: Մեսրոբեան դպրոցի վրայ ուրեմն դատաստան մը յայտնելու համար, պէտք է անոր գործերուն անարատ բնագիրներ ունենալ, բնագիրներ՝ որ թէ՛ ըստ բառարանի և թէ՛ ըստ քերականութեան կրճատում, յաւելում, այլալում, տեղափոխութիւն կրած չըլլան, բնագիրներ այնպէս՝ ինչպէս ելած են հեղինակին ձեռքէն: Պէտք չէ դարձեալ ուշադրութեան առնել թէ՛ թարգմանիչը հեղինակին միտքը, հոգին չթափանցելով, խօսքը մուր

1. Այս անձանց և ուրիշ ինչորեքերու վրայ տես համ. դէս Ամսթրեայ, 1903 էջ 257-272 Մեծ. Հ. Գ. Գալթերեանի Ոսկեղարեան և Ու — Ոսկեղարեան Ոսկեղեցիները յօդուածը:

2. Նորիւմ վարդապետ, էջ 16-35, Մեսրոբեան դպրոցի զխառը գործերն են ըստ նոյն ցանկին. Աստուածաշունչը ամբողջ ի բաց առեալ Յայտնութեան նոր թարգմանութիւնը. — Ոսկերբանի՝ Մեկնութիւնը ծայայեայ, Մատթէի Անտարամին, Թղթոցն Պաւղոսի, Սերբիանայի ճառք (ու ամենքը). Իւրիշ Մեկնութիւնը Ս. Գրոց. Եւսեբիոսի Ժամանակագրութիւն. — Վաքը Պաղոսի ամպապատակամի, — ժառ Պաղաւայ միայնակեցի. — Պատմութիւն Մակարայ եզրիպատուոյ, — Վաքը Յովնանու

գրեցույ, — Աթանասի Վաքը Ամոռոնի Միայնակեցի, — Պատմութիւն վարդոց սրբոյն թեկեղայ, — Վկայութիւն Սրբոյն թեկեղայի, — Վկայութիւն Սրբոյն Ապոլոնի, — Պատմութիւն Արեւելեան վկայից, — Ճառ ի վկայում Արեւելից, — Եփրեմի Մեկնութիւնը չիմ կտակարամի, — Հա. մարարաւ Անտարամնաց, — Եւսեբիոսի՝ Պատմութիւնը Նիկիոցոյ, — Ափառասալ Զօր պարսիկ ճառք, — Կեդիկ Երուսաղէմացոյ զոչումը ընծա. յոթնամ, — Սրբոյն Բարդի Կեանքացոյ ճառք վասն վեցօրեայ արարութեան, Երզնկայ՝ Բողոքն Աղամոց, Կորիւնի Վաքը Մարտոցի, — Աղա. թանգեղոս, Բողաքն, — Հոս անցնելու է նաեւ Վկայարարութիւն Սամղիտոյ կուսիմ:

եղած է, սխալ, անախորժ: Եղբիկի լեզուն տգեղ կ'ըլլայ եթէ երբեմն տարբեր կը մտածէ քան ինչ որ ուզած է ըսել կիւրեղ Աղեքսանդրացի: Շատ հեռու դեռ այս տեսակ բնագիրներ ունենալէ, պէտք է դատաստանը եղածներուն այն մասերուն վրայէ կազմել, որ ազատ են թարգմանութեան և ձեռագրի սխալներէ:

Համարելով իսկ որ Մեսրոբեան դպրոցն անսխալականութիւնն ունեցած ըլլայ երբ իրեն Թարգմանիչ գրիչ կը շարժէ, մեզի աւելի աղէկ պիտի ըլլար ուսումնասիրել իրենց լեզուն սկզբնագիրներու վրայէն, եթէ ասոնք աւելի բազմաթիւ ըլլային, քան Թարգմանութեանց վրայ. որովհետեւ խօսուածքը աւելի զուարթաւոր կ'ըլլայ երբ մարդս իր կրածները կը բացատրէ քան ուրիշներունը: Բայց Մեսրոբեան դպրոցի Թարգմանութեանց համար այս դիտողութիւնը արժէք չունի: Թարգմանողներուն ցրիտոնէական հոգին իրենց եռանդին մէջ, իրենց լեզուն իր զարգուն Թարմութեան մէջ, անոնք իրենց բնագիրները ոչ նուազ զգացեր են քան բուն հեղինակները, և աւելի աղէկ բացատրեք են զանոնք իրենց երիտասարդ հայերէնով, քան Ոսկեբերան մը կամ Եփրեմ մը իրենց ծնրացած յունարէնով կամ ասորերէնով, և առաջին անգամ ըլլալով տիեզերական մատենագրութեան պատմութեան մէջ, տուած են Թարգմանութիւններ աւելի գեղեցիկ քան անոնց բնագիրները:

Թարգմանութեան արուեստին մէջ եզական մեթոդ մը գծած են իրենց: Եղբիկ կամ Սահակ Պարթև երբ Թարգմանելու հետ են, կը մոռնան թէ դիմացին յուշարէն բնագիր մը կայ՝ որուն ուշադրութիւն պէտք են դնել ուրոսներուն և առթոսներուն: Անոնք ուրիշ բան մտածեր են. երեւակայած են որ Եկեղեցւոյ մը մէջ են. իրենց դիմաց հայ ամբոխ մը կայ տարբեր ճաշակով ու զգացողութեամբ, որ ոչ մէկ բան գիտէ և ամէն բան կ'ուզէ հասկնալ, կը ճանչնան իրենց ունկնդիրներու խառնուածքը և զանիկայ յուզելու ու համոզելու համար կը յորդեն բառերը, կը

սասուկացնեն զոյնները, կը բարդեն պատկերները: Կ'ուզեն Հայաստանի մէջ զգացնել այն տարբեր քաղաքակրթութիւնները, որոնք ուրիշ միջավայրերու մէջ ապրուեցան: Ուշ չեն դնել թէ ինչպէս գրած է հեղինակը, այլ թէ ինչպէս պիտի գրէր եթէ հայ արիւն ունենար, Հայաստանի մէջ ապրած ըլլար և Հայերու ուղղէր իր խօսքը: Ու իրենց այս գրելիքը կը թարգմանեն:

Ոսկեբերան երբ դիմացին պարզել կ'ուզէ աւելի այն տեսարանը՝ զոր հրդեհը կ'ընէ պալատի մը մէջ, կը ցուցնէ միանգամայն « մարմարէ սիւններ որ իրենց զլուխներուն հետ մէկտեղ կը փշրին ու վար կ'իյնան »: Ինք սխալեալ գրութիւնը ըսելով գոհ կ'ըլլայ. գիտէ որ իր ունկնդիրները՝ վարժած տաճարներու և պալատներու մէջ տեսնելու կորնթական, յունական, դուրական ճարտարապետութիւնները, այս պարզ բացատրութեամբ իսկ՝ պիտի հասկնան թէ ինչ մեծ կորուստ մը կ'ըլլայ: Բայց ինչ պիտի իմանայ հայ մը՝ որ վարժած է իր անարուեստ տուններուն մէջ սիւններ փայտէ տեսնել, և անոնց զլուխները կոճէ, երկուքն ալ ծուխէն մրտած: Թարգմանողները ուշ չեն դնել թէ ինչ կ'ըսէ Ոսկեբերան, կը մոռնան թէ դիմացին « սիւններ զլուխներ » գրուած է, ու կը մտածեն յունական, կորնթական ճարտարապետութեան վրայ, ինչպէս որ տեսած են Բիզանդիոն ու բովանդակ հիլլէն աշխարհին մէջ. և կը դնեն « սիւնքն հանդերձ ախառեղսգես խոյսկօքն մանրիցին և ի յատական կործանիցին »: Ախառեղսգես խոյսկ դրուած սխալեալ գրութեան տեղ՝ իրաւքնէ հոյակապ բան մը ունի իր մէջ: Մարդու աչքին դիմաց կը բերէ յոսիական սեան մը զլուխը՝ որուն երկու կողմէն խոյեղջիւրներ կը զալարուին ու կը գծուին, — կորնթական մը՝ ուր առերեսով խառնակութիւն մը կայ մարմարի աճումնաձիգ բուսականութեան, որ քանզուրներու պէս սեան զլուխը կը զարդարէ, կը դրասանգէ: Չտեսնողն իսկ՝ բառերու քիչ մը մութ կազմութեան ու

ցցուող բաղաձայններուն մէջ իսկ, կը զգայ որ մեծ բան մը, ազնիւ բան մը կայ հոն սեան գլուխը, զոր հրգեհնը կը փճացնէ:

Անոնք աւելի ստեղծող են եղած քան թարգմանիչ: զայս իսկ պահանջած է այն մեթոդը զոր իրենց ընդունած են թարգմանիչներու արուեստին մէջ:

Ահաւասիկ իրենց թարգմանչի սկզբունքները¹:

Խորացնելու լեզու իր խօսելու առանձին կերպերն ունի. թարգմանութեան միջոց թողուլ այս կերպերը ընագրին, և մտածել թէ հայերէնի մէջ ինչ ձևեր կան նոյն իմաստը բուն բացատրող: Թարգմանիչ՝ ոչ թէ խօսքին բարբըր, այլ իմաստը, հոգին: Բարեկացողի՝ մը, հրգեհնի՝ մը, պատերազմի՝ մը, վաշխառուի՝ մը, հարուստի՝ մը, սիրամարգի մը նկարագիրը եկաւ դիմացնիս թարգմանիչու, պէտք չէ նայիլ թէ հեղինակն ինչպէս է ըրած, այլ մենք ինչ զգացեր ենք երբ տեսեր ենք սիրամարգ մը պոչը բացած, հարուստ մը իր շքազգեստներովը, իր ձիուն վրայ հրապարակէն անցած միջոց, գրել այն տպաւորութիւններն ու զգացումները և ասիկայ կ'ըլլայ լաւագոյն թարգմանութիւնը: Բայց ասիկայ միակ միջոցն ալ է լաւ գրելու. ու Սահակ, Մեսրոբ, Եզնիկ, Յովսէփ, Սամուէլ, Աբրահամ աւելի զգայուն, աւելի բանաստեղծ, աւելի արուեստագէտ են եղած քան այն հեղինակները զորոնք թարգմանած են: Անոնք հեղինակներն են իրենց թարգմանութեանց մէջ. իրենց հայերէնը իրենց հոգիէն է բղխած:

Առաջին տպաւորութիւնը՝ զոր ամէն անգամ այս իրենց հայերէնը կարդալու

զգացեր եմ, կեանքի մը լիութիւնն է որ կը բացուի, կը պոռթկայ, կը ծաւալի, կ'ողողէ, որուն մարդ կը կարծէ երբեք պիտի չհասնի խորերն ու երկները ճնշել: Գարուն մըն է, Հայաստանի գարուն մը, որ ձիւներու վերնալուն, կը բացուի, կը բուրէ, կ'ուռնանայ ու կը հրճուի, գեղեցիկ՝ ու գոհ բացուած ըլլալուն վրայ: Մարդ կը հարցնէ թէ ո՞ր էր առաջ այս թագաւորական, այս ռազմական, այս հովուներգական լեզուն: Ու նախընթաց բաւական, յիշատակարաններ չգտնելով, առնիկայ կը ստիպուի մտածել թէ թագաւորներու, սպարապետներու, ու բամբիշներու կուրծքներուն տակ է որ կը տաքնար ու անոնց սրտերէն քաշած է իր ամբողջ կենսական հիւթը:

Այս թարմ կեանքը կը շնչէ միանգամայն կորով, ազդեցութիւն, հեղինակութիւն: Մարդ կարծէ թէ Մեսրոբեան զբաղողի զբող մը չի մտածեր խօսքի իմաստին, կարգին, վայելչութեան վրայ: Գրմանաճոյքով կը վարուի բառերուն հետ, որոնցմէ՝ ո՞րն ալ ընտրէ, ինչ իմաստ ալ տայ, ինչպէս ալ շարէ՝ միակ ճիշդը, միակ գեղեցիկը պիտի ըլլայ՝ զոր պիտի հասկնայ ու ծափահարէ ամբողջ ժողովուրդը, որուն դիմաց գլուխ պիտի խոնարհեցնեն ամէնքդ, ապագայ կամերն անգամ: Մեսրոբեան դպրոցի իւրաքանչիւր հեղինակ վսեմ շունչ մ'ունի, անոնցմէ իւրաքանչիւր կարծես այս պարծենկոտութիւնը վերջին աստիճանի զգացած է. խօսածս ձիւղ, պարզ, ազնիւ ու գեղեցիկ է, որովհետեւ ես եմ խօսողը. օրէնքը հայերեւ լեզոյին իմ կամքս է, Եւ եթէ իրենց կամքը

1. « Եթէ ոք կամիցի զամենայն լեզուաց նովին բանից զգործութիւնն թարգմանիչ, չկարգացնէ յանդիման գրանիցն ասացելոց զմիտս: Փառնդի բազում են ըստ իւրաքանչիւր լեզուաց առանձինն բանք, որք թէ անդէն ի տեղովն նազեն՝ գեղեցիկք և լուսաւորք և յայտնիք և պատշաճողք Թուին այնոցիկ որք զնոսա ի կիր արկանիցեն. բայց նովին բանիցի յայլ լեզու փոփոխեալը՝ չընծայեցոցանին զմտացն զգործութիւնս: . . . Ան իոյ պատշաճագոյն է՝ Թողուլ գրանիցն գտանձնին պայման ըստ իւրաքանչիւր լեզուացն, և զմիտս թարգմանիչ և յանդիման կարողացանի, և ոչ առանձինն բանիցն պատշաճ: Երբ զգործութիւն մտացն խաբխալել: Եթէ ոք ոչ այսս»

պիսի պայմանաւ թարգմանութեան վարիցի՝ բազում աշխատութիւն ընթերցողացն յաճախէ, առ ի շարքելոյ զմիտան հանդիսին՝ զոր ատալի դնիցէ, և բռնադատիցէ զայն կարգ՝ որ անդ կայցէ՝ յայլ միտս, զոր և ոչ բանքն իսկ յանմն առնուցանու: . . . Այլ որպէս ասացի, բարբըր է զիկզուին որ թարգմանիցի՝ թողուլ զառանձինն բառն, և զմիտան թարգմանիչ՝ պիտիդ Ազգեսանդրացի, Մեկնութիւն Ս. Գրոցն Հատ. Թոռն. էջ 386-7, Անուշա Եզնիկ այս ասոցիւր թարգմանած է, բայց միանգամայն կը ցուցնէ նաեւ այն գիտակցութիւնը՝ զոր իրենց իսկ ունէին թարգմանելուն մէջ:

այնքան ինքնավար տակ ու ամենակալ է,
անոր համար է որ իրենց կռնակ ամբողջ
հայ ժողովրդեան կամքն ունին:

Օրինակ մը վերլուծուած քիչ մը:

Իցե՛ տեսեալ՝ յորժամ չ հրէջէ՝ զմեծամեծ տանց հար-
կանքին՝ զիսրը ցուսայ քոյն և ծախն և անոր յեր-
կինս՝ զցեղ և չիք որ ժող մասլիւ և զպարն շէնուցա-
նել. այլ ամենայն ոք ընդ ամծիմ մնայի՝ և զիսն
միայն զիստ. և հրեան ոչ միջմով, այլ սաստիկ զա-
մենայն ճարակեացի. և բազում անգամ ամենայն քա-
ղաքն շուրջ կայցէ և տեսողք եւեթ շարեացն լինիցին, և
ու զօրավիզը և օգնակամը՝. Եւ անը իցէ տեսա-
նել զի ոչ են օգուտն լինիցին, որ բուրն կայցեն. այլ
խորացնալիս ոք զգետն ձգիցեն, և մոցա որ արծա-
մայն իցին եկեալ՝ գտեղի իմն ցուցամիցն՝, կամ
ընդ պատուհանս զքոյն ցուցեալ, կամ զգերանս որ
Հապ՝ իկապիսաց՝¹⁰ անկապեալ, կամ ողբն իսկ զվի-
ղոցս մը որ մեղաւմամայն ի սեանցն և ի մեծից զերծանի-
ցին և յերկին կործանիցին: Իցեն թերեւ և բազումք
յամբողջութեւ և ի վսիք եկեալք և ի տա իսկ ժող-
քին ի հրէի շինուածոցն խաանել. ոչ զի ձեռն սոսցեն
և զպարն շէնուցանիցեն, այլ զի ցանկալի իմն գտեղին
հարաբիցին յորժամ ի մտանցն ստող կարիցեն նշմարել,
որոց մինչ ի բացայն կային չերեւէր այնպէս: Եւ ան-
աի զի ոչ օգուտ գտանիցեն, բայց թէ միայն ճիտաւ Եւ
եթէ զգեցիկ եւ և մեծամեծ շինուածն իցեն, զայն

1. Իցե՛ տեսեալ և վերջի խօսքին մէջ հասամէ
տեսամիլ դարձուածները մեծ ներութիւն տաւ են, ա-
նաեւ բաշխի զգեղաւոր. Աւելի կը զգացնին այն ընդ-
հանուրը, սարսափը, անորոշը զրեթէ շեփամեականք
զոր ուզած է բացարեւի զրոգը: Անկցուցիչ ընչեակա-
ռակն առնու թային՝ յոյ, քիչ, խօսքը ՎԵՐԱՅԻՄ Թանըր,
անձուք, ինչ որ հոս աղիւզ է:

2. Զմե գիտեր թէ յորժամ բառը Ե վարան ժողո-
վորեանքն բերանն էր. բայց անդամաճառութիւնը կատա-
րելով կը տեսնեց որ անոր բոլոր տաճարն ալ շատ ըն-
տանի էին ուսկինքն քանի որ յորժամ կազմուած է ի
նախկինը (ձայնաւորի առջեւ յ) որ դերանունն և ժամ
զոյականն է:

3. Հրգիւ կազմուած մուր և զնի բառն: Յետին
բառս ան լեզուին մէջ առանձին գործածուած չկայ. բայց
իր նշանակութիւնն կը ստուգուի անորոշութիւնն ուր դնալ
կը նշանակէ վառիլ: Աւ կը ցուցնէ թէ մեր լեզուն շատ
հին ընդին մ'ալ ունեցած է ուր դնի բառը առանձինն
ալ կը գործածուէր իր որոշ նշանակութիւնս: Դոյն բա-
նը կը հաստատէ նաեւ անոր որ կազմուած է անոր և
ուր բառերէն. տես ասոր վրայ Բազմամիւլ 1905 թիւ
11. Լեզուական Բորոնիլ:

4. Երկինս՝ յոգնակի ձեւով է կազմուած ցերիտա-
նելութեան և ասորերէն ու երբայցիցիւն լեզուն ազգէ,
ցութեան տակ. բուն հայերէնն է՝ եղակի, երկին. տես
Բազմամիւլ 1906 թիւ 1. Լեզուական Բորոնիլ:

5. Զար բառը հոս շատ ընդհանուր, իմաստաբարկան
մտքով անտեսած է. այս նշանակութիւնը անշուշտ չունէր
ժողովրդեան բերին մէջ:

6. Ընդ ամծիմ մնայի, իր զվնուն ճարը կը նայի,
յոտուակ ու յաշու քաջատարութիւն մըն է:

7. Զօրավիզմ, կազմուած զօր և վէզ (= վեճ)
բառերէն, համարել է օգնակամի: Խօսքին զօրութեան
բառն համար կը ինտութիւնները կը սրէ չափով մը Միւս-
տրեան դարձող. ինչպէս թէ մը վարձ՝ յամբողջութեւն
և ի վսիք եկեալք, նորու և ողորմ:

Համարեն եղուկ և ողորմ, բազում արտասուաց ար-
ժանի: Դասեւ է իսկ ողորմ տեսիլ. քանիք սինքն հան-
գիւր խառնազգեւ խոյսկօքն մանրիցին և ի յատակն
կործանիցին: Եւ իցէ ինչ բազում զոր ինքեանք թեկ-
աիցեն, կէսն ի հոյոյն այրեցին և զկէսն շինողացն ձեռն
ձգիցեն ընկնուցան, զի մի՛ եւս քան զեւս սաստիկ շաք
հրոյն լինիցի: Անը իցէ տեսանէ և զբազում պատկերան
զոր ազգի ազգի նկարուք քանդակեալ դրոշմալ, յորժամ
մեղունքն բանայցեն և մերկ յարկացմ¹¹ լինիցին, բա-
զում անշուքեւամբ մերկացեալ խանձառեւ նշաւակ կայ-
ցեն. և զազգի ազգի զհնարեման, և զոսկնդնմ և զար-
ծաթնդնմ¹² անօթան, զոր յանկարէ ուրքն առնուածքն
հանդերձ իւրով միայն անուանողն տեսանէր, սապաւոք
համղործիցմ և իմկողմ կաւալարայն¹³ է մարմա-
րակողմ¹⁴ աննեական յերկնայրիքի կէտիցը դրուագացն
ամենայն միանգամայն ի միոյ հրոյն զոհիկ կանառա-
նոց լինիցին, Եւ հասամէ տեսամիլ այրեւնտեւ աշ-
բակիւր, որբաւորս¹⁵, թիւարս, զամենեւեան խառն և
անհարց ի ներքս մտեալ: Եւ այլ ինչ ոչ իցէ մտի տե-
սանէ, բայց միայն ըստ և հուր և կաւ և մտիւր և
զգայան թերայրեացս¹⁷:

Ինչ աստատութիւն, ինչ հաւանդուն կեանք
մտածութեան. գոթական ճարտարապե-
տութիւն մը վերապայցիկ, նկուն ու ճիւ-
ղաւոր: Կարելի՛ է քանի մը անհաստական
նիգեբու և քանի մը տարինբու մշուով

8. Տրամաբանական կարգը կը պահանջէր որ այս
խօսքը դասաւորուէր, Եւ գտեղի իմն ցուցամիցն
մոցա՝ որ արժամայն իցին եկեալ, Բայց ինչ որ
դատարկ հանդիսանանք ընել կը փութան՝ մոր և
կոչնիւնն բան մը ցուցնելու և Հոս լեզուական զեզե-
ցիկ կը պահանջէր աւելի ուշ զին զգալունբուն քան
գերականութեան:

9. Հապ, որ կը տեսնուի հապհոյ և հապհոյ
բառերուն մէջ, և թէ մը վարը փողոց՝ ներկայ առ-
մամբ, յանդուքն զործածութիւններն զոր իրենց զերա-
զոյն կամքը միայն օրինաւոր ըստ է:

10. Նիսայրիցայ, վերէ թիւրայրիցայ: Մեարդեան
զարոց կը սիրէ նոյն բանը քաջարող բառերը փոխել.
ինչպէս թէ մը վերէ միայն, եւեթ:

11. Մերկ յարկացն. բուն՝ ի յարկացն. նախկինը
զեղուով խօսքը աւելի քաղցր է եղած. մութ ալ չէ
եղած. քանի որ բառին յիցը նախկինն տեղը բունն է:

12. Ամսականները՝ որչափ տեղ զոյականն յառաւ,
նոյն իսկ երկուցիները, ինչ որ Վահագնի երգին ու աշ-
խարհարարարի մեակ կարգն է:

13. Յատկացեալ յատկացուցիչն անխոր թէ՛ յառա՛
թէ՛ հետ: Վահագնի երգին և թուկեաց երգերու կարգը
միայն: — ՉԱՆԴԱՐԱՅԻՄ՝ անշուշտ զատակական բառ
մը՝ զոր խոնկիւր զնեւս ամսին յատկացուցիւր է:

14. Մարմարակաւ, օտար բառէ բարդուած. բայց օր
աւելի հասկանալի էր քան թէ մը վար զբուած կու՛մ,
որ աւելի հայերէն կը կարէ ԵՐԱՅԻՄ:

15. Ինչ յանձարութիւն ստորադասականներու, որով
խօսքը վսեմ ընշու մը կ'աւելի:

16. Թիւարս. որ թիւ հիւղելն շինուած կողով կրող:
Այս բառին մէջ՝ կազմուած ուրիշ բառէն որ ժողովրդեան
բերան եղած է՝ երկին, ամբողջ պատմութիւն մը կայ՝
որ թիւ ցեղին մազուք, Հմմտ. Խորեն. Գ. 27,

17. Ռեթեր. Մեկն. Պաւլոսի, Հաւարաբի Թոնտեան
էջ 211-3:

համարիլ լեզուի այս ուռճացեալ անտառը որ ինքնիրեն բուսած կ'երեւի, և ուր սակայն արուեստը շատ բան յարգարած է: Հիմը անշուշտ միշտ այն աղբի՝ լեզուն է, կազմուած Տարօնի ու Արարատի բարբառներէն, զարգացած ձայնարկուններու միմունջներով, վարձակներու ցուցերով, և մասնաւոր Գողթան երգչներով, — զոր Արտաշիասի հրամանը ընդհանուր ըրած էր Հայաստանի ամէն կողմ: Յետոյ Մեհրոբեան դարոցը, որ ունէր իր յատուկ ճերականութիւնը՝ և շատ զիտակցօրէն ուշ դրած է լեզուի ամէն նըրութեանց, զայն կատարելագործելու հետ եղած է:

Լեզուն գեղեցիկ ըլլալու համար ճաշակի. ամէն փափկութիւն և մտքի ամէն կորով գործածներ են: Ըրեր են այն բուրբ ինչ որ կրնային հայերէն բնիկ տարրերով հրաշակներսուլ. և առած են օտարէն այն բուրբը ինչ որ կարելի էր հայացնել: Օտար տարրերէն իրենց լեզուին մէջ կ'երեւի յունարէնի և ասորերէնի ազդեցութիւնը, թէ՛ ըստ ճերականական ձեւերու և թէ՛ ըստ բառի: Բայց այս տարրերը, թեւ զոյնը կը կազմեն իրենց արտադրութեանց մէջ, զոր բոլորովին չէին կրնար ջնջել առանց փնասելու մերթ յետ իսկ լեզուին յատկութեան: Իրենց յատուկ տաղանն ու ճաշակը բուն հայերէն տարրերուն վրայ ցուցցուցեր են: Ուզելով ամբողջ ազգին լեզուն ստեղծել, անոնք ամբողջ ազգէն առած են անոր նիւթերը թէ՛ անցեալէն թէ՛ ներկայէն: Ասկից է որ իրենց լեզուն շատ բարդ է եղած, քանի մը տարրեր

քաղաքակրթութիւններ ապրած, ամբողջ հայերէնն է եղած, ուր կան յոգնակիի քանի մը ձեւեր³, բայեր՝ որ երկու տեսակ կը լծորդուին, բառեր որ քանի մը տեսակ կը հոլովուին, բառեր որ քանի մը տարբեր նշանակութիւններ ունին, հոմանիշներ, ենթաձեւեր, որ կամ այլեւայլ բարբառներէ յառաջ են եկած, կամ մի և նոյն բնիկ հայերէն բառին զանազան կերպարանափոխութիւններն են. կան հնաբանութիւններ, կան նորարանութիւններ, յատկարանութիւններ, բառեր որ քրիստոնեայ կը դառնան, բառեր որ հեթանոս կը մնան և կարծես սանձաբձակ ազատութիւն մը համաձայնութեան ու դասաւորութեան:

Այս բոլոր տարրերը որ ըստ ինքեան մթութիւն պիտի պատճառէին, աւելի փոփոխութիւն և յատկութիւն տուած են լեզուին: Իրենց ընտրական դրութեան մէջ, — որով ոչ մէկ գաւառաբարբառ չէին արհամարհեր՝ ի բաց առեալ բոլորովին բարբառները⁴, բայց ամենէն ալ միայն ազնիւ լեզուին պատշաճողը կ'առնէին, — գիտցած են երկու կանոն յարգել, մի՛ քան զլափի և գիտակցութիւնը: Ոչինչ կայ զհամատարբերէ զուրբ, պատշաճէն աւելի. և ոչ ինչ որ արտայայտութիւն մը, խելք մը, ըլլալու պատճառ մը չունենայ: Եթէ յունարէն կամ ասորերէն բառեր կը գործածեն, անոր համար է որ ժողովուրդը զանոնք աւելի կը հասկնայ, աւելի որոշ զաղափարը կը բերեն մտքի առջեւ⁵. Եթէ ըստ ճերականութեան և բառարանի ենթա-

1. Մեհրոբեան դարոցը ազնիւ անունած է այն լեզուն որ խառնազանճի խառնածն էր տարրերը, աշուսականց լեզուն էր: Եւսերիտի ժամանակագրութեան մէջ կտոր մը այսպէս թարգմանուած է. «Փանգոի Հիւնի յազմիլ լեզուն Եդիպտացունց՝ Թազաւոր նշանակէ. և Աւասն հովիւ է. և հովիբ՝ ըստ հասարակացն խոսնազանճ խօսից»: Կը ցուցնէ թէ Թարգմանիլը գիտակցութիւնն ունէր ազնիւ և ըստիկ լեզունեայն, Հիմա. նաեւ Բազմավիպ 1906 թիւ 6 Սմբատ Գուղիստապլ յօդուածն է:

2. Տես Բազմավիպ, 1906 թիւ 1. Լեզուաբանական քրոնիկ յօդուածը:

3. Յոգնակիի ձեւերը երեքի կը վերածուին. ընդհանուրն է ք դրութիւնը, աղբիւ ու բնիկ հայերէնը. եւր

(եր) ձեւը ժողովրդական է. ամ (ձիւն) պարսկերէնէ մտած, համամատուցեամբ կրտսերային է ժամանակով:

4. Այսպիսի բարբառիկ զատուաբարբառներ կը խօսուէին Մարազ կողմը որոնց բարբերն ալ գիտաբանտոյց էին «Վասն խեցեղակագոյն և խոշորագոյն լեզուին» ինչպէս եր քրէ Կորիւն, էլ 21 ապ. Վենետ. 1894:

5. Այս բառերէն շատերը ճերատնական և բնիկական կանոնի վերաբերեալ բառեր են, որոնց թարգմանութիւնը ժողովուրդը աւելի նոսաղ կը հասկնար քան օտար բառը. այսպէս նպիկնկոպոս բառը երբեմն այցելու, տնօրէն կը թարգմանեն, ուսկից ժողովուրդը ապահովապէս քիչ քան կամ տարբեր բան կը հասկնար:

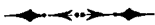
ձեւեր ունին՝ անոր համար է որ ժողովրդ-
դեան բերնին մէջ անխտիր կու գան անոնք,
կամ իրենց գրչին տակ նրբերանգներ առած
են, որով լեզուն աւելի որոշ կ'ըլլայ՝:

Եւ ի՞նչ Միսրորեան լեզուն մերթ սահ-
մաններու մեծ ճշդութիւն մը ունին, անոր
համար է որ Միսրորեան դպրոցը գիտնա-
կան լեզու, դասակարգային լեզու չէ ու-
զած ստեղծել. ուզած է ըլլալ ազգային
լեզուն, ժողովրդեան լեզուն, վէպի և պատ-
մութեան լեզուն: Ըմբռնած են որ, ինչպէս
Հայաստանի հողին վրայ, լեզուին վրայ
ալ իրաւունք ունէր թէ ուսմիկ և թէ ազ-
նուակնան դասակարգը. անոնք ազգային
զգացմանց բովը կազմած են՝ ուր ամէն
կարգերն ու սերունդները կրնան երթալ
իրենց մտքի ու սրտի բացատրութիւնները
գտնել:

Եւ հայ հոգին եղած է պարզ, պերճ,
հզօր, կենսաբուլիս, գէթ ասոնք են ընդ-
հանուր նկարագիրները այն լեզուին որով
խօսած է Սահակ Պարթևի ու Եղնիկ Կող-
բացոյն գրիչներուն տակ:

Հ. Ն. ԱՆԻՐԵԱՆՆ

Շարայարեղի

Ս. ԲԱՐՍԷԻ ԿԵՍԱՐԱՑԻՈՑ

« Յարազս վեցօրեայ առօրց արարչութեան »

Մեր երախտահատոյց հարք առ զբաւորակամ
բարեբարս մախմեաց, հրատարակելով 1880ի մ
վեմետիկ Ս. Բարսէի մատեր « Յարազս վեցօրեայ
առօրց արարչութեան », առ ի լզոյ է այ՛ ծեռագրաց,
բաւականացիր եմ իրից ունեցած մի օրինակով,
որում համար կը գրեմ. « Թէպէտ ոչ հին և ոչ ըն-
թեր գրչութիւն, այլ վրիպակագիր քաղում ուրեք
և յամհմտութեմ յաւապեալ » : Տպագրողը բա-
զում հմտութեամբ և զգուշութեամբ շատ սխալ-
մեր դուրս հաներ և շատ արդարաւորօրէն ուղղեր

1. Այսպէս խոր և հոր միանայն ժայնի ենթածեղ
են պարագայս. որոնցմէ ի զրով հնուածք վանի բար-
բառն ըլլաւ: Եւ Բայր Միսրորեան դպրոցը խորին
վերացական իմաստ ալ տուած է, մինչ հորը պարզա-
պէս նիւթական իմաստ ունի. Ուրիշ դպրոցներ խոր բառն
այնպիսի գործածութիւն ունին, զոր Միսրորեան դպրոցը

եմ, ծշամակելով իւրաքանչիւր ի՞նչ ստորին ծա-
մօթութիւններ. Այլ և համղերած այսու կ'աւելցնեն.
« Եսկայն Յարա տակաւն ոչ սակաւ մթութիւն և երկ-
բայութիւն աստ և անդ », Սխալմբը թերեւս աւելի
շուտ կարիքի էր ուղղել և ստուգել յոյժ բնագրով.
բայց այս կողմէն ամմիթթար մտացեր եմ տպա-
գրողը, որովհետեւ հայերէն թարգմանութիւնը
ազատ և ըստ հանդիս ընդլայնած է բնագրի խօս-
քերը և երբեմն մասն իմաստները, այնքան զա-
մագանութեամբ՝ որ համեմատողները կը գրեմ
թէ շատ տեղ « անմարթ էր նշմարել զնա ընդ հետս
շաւազց բնագրին »:

Արդ յետ այսքան զգուշարող քննութեամ այն-
պիսի տպագրողաց որք ոչ միայն քան զվեղ ա-
ւելի հմուտ էին հայերէն գիտութեամ, այլ և ամ-
վիճելի առաւելութեամբ ուսումնասիրութեամ և
համեմատութեամ յոյժ բնագրի՝ հազի թէ մե-
րիկ էր մեզ ամղրէն պրպտել և ուղղել սխալ-
մեր, փորձելով վերակազմել իմաստը և քաղը,
այնպէս ինչպէս երբեմն եղած ըլլալու էր բնա-
գրի մէջ. Թէ ո՞րքան չափով յաջողած ենք մեր
ծեռարկիմ մէջ, հեղինակաւոր քննադատութիւն
զայն մեզ կը հաւատտէ ամուշտ. Մակայն ընդ
սմին իրաւ համարիմք ասել միաբան տպագրի
յառաջաբանութեան՝ որ « մնացին տակաւն, ոչ
թէ սակաւ, այլ բազում մթութիւնք և երկբայու-
թիւնք » զորս ամուշտ ուրիշ ժամանակ քաջ
ուշիմ միտք և գրիչք պիտի ուղղեն և լրացնեն.
Մատեմատիկական ցուցակ մը կարող պիտի
ըլլամք կազմել, որովհետեւ կը մաքնմամբ միակ
գրոր մը՝ այս միւլթիմ վրայ. Կորայր Բուզազա-
ցոյ « Բառաքնութիւն » ցօլիս. 1880, էջ 61.

Էջ 1. տող 1. « Լուաք ի գիր՝ զի ասէ.
ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին և զեր-
կիր: Բանիկ վայելուչ է և գեղեցիկ սկիզբն,
այս որ եղև հաստատութեան աշխարհիս
լինելով »:

Ուղղ. « Բանի՛ վայելուչ է և գեղեցիկ
սկիզբն այս, որ եղև »:

Ս. Բարսէի հետ ամենայն ոք կարէ
սքանչանալ Ս. Գրոց այնքան պարզ և
այնքան վսեմ սկզբնաւորութեան վրայ, և
իրեն արդիւնք իւր զարմացման պիտի
գրէր. « Բանի՛ վայելուչ է գեղեցիկ են »
սուրբ գրոց խօսքերը:

Բնաւ չի ներք: Հիւնեաբան դպրոցն խորնացի կը
գրէ. « Անկանի (Արտաւազ) ի խոր ինչ մեծ »: Բ. 61.
« Պեղեալ երկուս խորս »: « Բերեալ թագեղն ի նոյն
խորս », « Հրամայէ զսայրորդն ի վերայ խորոյն կա-
խել զգայաւ »: Խոր. Գ. 32.